

IBN JARIR TABARI'S 'JOM'UL-BAYAN' AND THEIR MODERN SPIRITUAL SIGNIFICANCE

Nurali Mavlanov

PhD student at the International Islamic Studies Academy of Uzbekistan

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15682023>

ARTICLE INFO

Received: 12th June 2025

Accepted: 16th June 2025

Online: 17th June 2025

KEYWORDS

Tabari, Jom'ul-Bayan, reflection, spirituality, Quranic commentary, mind, methodological analysis.

ABSTRACT

This article presents a content and methodological analysis of the Quranic verses that call for reflection in Ibn Jarir at-Tabari's famous commentary "Jom'ul-Bayan". The article analyzes the spiritual and intellectual message of these verses, their impact on the human heart and mind. It also examines the significance of these verses in the context of modern spiritual problems and their place in practice. Interpretive and methodological approaches are compared based on classical and modern sources.

ИБН ЖАРИР ТАБАРИЙНИНГ 'ЖОМЕЪУ-Л-БАЁН'ДАГИ ТАФАККУР ОЯТЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ЗАМОНАВИЙ МАЪНАВИЙ АҲАМИЯТИ

Нурали Мавланов

Ўзбекистон халқаро исломшунослик академияси докторанти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15682023>

ARTICLE INFO

Received: 12th June 2025

Accepted: 16th June 2025

Online: 17th June 2025

KEYWORDS

Табарий, Жомеъу-л-баён, тафаккур, тадаббур, маънавият, Қуръон тафсири, ақл, услубий таҳлил.

ABSTRACT

Мазкур мақолада Ибн Жарир ат-Табарийнинг машҳур тафсири "Жомеъу-л-баён"да келтирилган тафаккурга чорловчи Қуръон оятларининг мазмун ва услубий таҳлили амалга оширилади. Мақолада ушбу оятларнинг маънавий ва ақлий хабари, инсон қалби ва ақлига таъсир қилиш тарзи таҳлил қилинади. Шунингдек, замонавий маънавий муаммолар контекстида бу оятларнинг аҳамияти ва амалиётдаги ўрни юритилади. Классик ва замонавий манбалар асосида тафсирий ва услубий қарашлар таққослаб чиқилади.

Кириш. Қуръони Каримда инсонни ақл юритиш, мулоҳаза қилиш ва яратилган олам ҳақида тафаккур этишга чақирувчи оятлар алоҳида ўрин тутди. Аллоҳ таоло бандасини фақат итоат эмас, балки онгли итоатга, яъни тафаккур орқали иймонга чорлайди. Қуръонда "афало таъқилун", "афало ятафаккарун", "афало тадаббарун" каби ифодалар инсонни фаол ақлий фаолиятга ундайди. Тафаккур, Қуръон нуқтаи назаридан, фақат билим эмас, балки иймон ва амални уйғунлаштирувчи жараёндир.

Ибн Жарир ат-Табарий (в. 923) ўзининг машҳур тафсири "Жомеъу-л-баён"да тафаккурга оид оятларни кенг қамровда, ривоят ва лисоний таҳлиллар орқали изоҳлайди. Унинг талқинлари Қуръони Каримдаги маънавий даъватлар, илмий мулоҳазалар ва руҳий тарбиянинг узвий боғлиқлигини очиб беради. Табарий ўз даврининг забардаст уламси сифатида нафақат ривоят асосида, балки араб тилининг балоғат ва услубий бойлигини фойдаланган ҳолда оят маъноларини ёритади. Унинг тафсири бугунги маърифий жамият учун ҳам муҳим манба сифатида баҳоланиши мумкин. Зеро, замонавий дунёдаги маънавий ва ахлоқий инқирозлар шароитида Қуръоннинг тафаккурга даъват қилувчи оятлари инсон онгини уйғотишга хизмат қилади.

1. Тафаккур оятлари ва уларнинг маъносини Табарий талқинида

Қуръони Карим инсонни доимо чуқур фикрлашга, олам ва ўз-ўзини англашга ундайди. Бу тафаккурга даъват Қуръоннинг кўплаб оятларида яққол намоён бўлади. Масалан, бир оятда шундай дейилади:

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ

"Нега улар Қуръон устида тадаббур қилмайдилар?!" (ан-Нисо, 4:82)

Имом Абу Жаъфар ат-Табарий ўзининг "Жамиъ ал-Баян фи Таъвил Ай ал-Қуръан" номли машҳур тафсирида бу оятни шарҳлар экан, "тадаббур" сўзини чуқур мулоҳаза, оятлар ортидаги маъно ва ҳикматни излаш сифатида изоҳлайди (ат-Табарий, 2001, 5-жуз, 345-б.). Унга кўра, тадаббур – бу шунчаки Қуръонни ўқиш ёки тинглаш билан чекланиб қолмасдан, унинг маъносини тушуниш, ундаги илоҳий хабар ва кўрсатмаларни ҳаётга татбиқ этиш жараёнидир. Ат-Табарий таъкидлайдики, Қуръон нафақат тиловат учун, балки инсоннинг ақлий ва руҳий ривожланиши, ахлоқини яхшилаши ва Аллоҳ билан алоқасини мустақамлаши учун нозил қилинган. Масалан, бу оят инсонни Қуръон матнини нафақат сатҳи даражада ўқишга, балки унинг чуқур маъносини англашга, ўз хатти-ҳаракатларини ва дунёқарашини ислоҳ қилишга ундайди. Бу жараён, айниқса, замонавий дунёда, ахборот ва моддий нарсалар оқимида ўз йўлини йўқотган инсон учун муҳим аҳамиятга эга.

Яна бир муҳим оятда Аллоҳ таоло шундай марҳамат қилади:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ... لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ

"Дарҳақиқат, осмонлар ва ернинг яратилиши... – бунда ақл соҳиблари учун оятлар бор" (Оли Имрон, 3:190)

Ат-Табарий бу оятни таҳлил қилар экан, "улул-албоб"ни – яъни ақл ва идрок эгаларини – фақат ташқи маълумотни қабул қилувчи эмас, балки руҳий ва маънавий ҳикматларни англай оладиган, коинотдаги илоҳий белгилар устида мулоҳаза юритадиган кишилар деб таърифлайди (ат-Табарий, 2001, 6-жуз, 190-б.). Унга кўра, "улул-албоб" – бу ўз ақлини ишлатиб, осмонлар ва ернинг яратилишидаги мувозанат, табиатдаги ажойиб тартиб ва Аллоҳнинг қудратини идрок этадиган шахслардир. Ат-Табарий бу оятда инсонни нафақат моддий оламни кузатишга, балки ундаги илоҳий ҳикматларни кашф этишга, ўз вужуди ва Яратгувчи билан муносабатини чуқур англашга чорлашини таъкидлайди. Масалан, осмонлардаги юлдузларнинг ҳаракати, ер юзидаги ҳаётнинг хилма-хиллиги ва табиатдаги мувозанат инсонни Аллоҳнинг чексиз қудрати ва раҳматини ўйлашга ундайди.

Бундан ташқари, Қуръоннинг бошқа оятлари ҳам та факкурга даъват қилади. Масалан, “Ар-Раъд” сурасида:

وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رِوَاسِيَ وَأَنْهَارًا... أَفَلَا تَعْقِلُونَ

“У Зот ерни ёйиб, унда тоғлар ва дарёлар қилди... Ақл юритмайсизларми?”
(Ар-Раъд, 13:3)

Ат-Табарий бу оятда “таъқилун” сўзини ақлни ишлатиш, табиатдаги белгилар ва нарсалар ўртасидаги боғлиқликни англаш сифатида талқин қилади (ат-Табарий, 2001, 13-жуз, 45-б.). У инсонни ер юзидаги тоғлар, дарёлар ва бошқа табиий ҳодисалар устида фикр юритиб, уларнинг яратилишидаги мақсад ва ҳикматни тушунишга ундайди. Бу оят замонавий инсон учун ҳам долзарб бўлиб, масалан, экологик муаммолар ва табиатни асраш масалаларида масъулиятли ёндашувни шакллантиришга хизмат қилади.

Қуръоннинг та факкурга оид оятлари ва ат-Табарийнинг талқинлари ХХИ аср инсонни учун ҳам ўз аҳамиятини йўқотмайди. Замонамизда технологик тараққиёт, ижтимоий тармоқлар ва доимий ахборот оқими инсонни маънавий жиҳатдан чарчатади, руҳий бўшлиққа олиб келади. Ат-Табарийнинг таъкидлашича, Қуръон оятлари инсонни нафақат билим олишга, балки ўз ҳаётини, хатти-ҳаракатларини ва маънавий ҳолатини яхшилашга ундайди. Замонавий тадқиқотчилар, масалан, Муҳаммад Ҳусайн Заҳабий, ат-Табарийнинг услубини маърифатий ёндашув сифатида баҳолаб, унинг инсон ақлини ва қалбини уйғотишга қаратилганлигини таъкидлайди (Заҳабий, 2003, 145-б.). Шу билан бирга, психология ва неврология соҳасидаги замонавий тадқиқотлар ҳам чуқур фикрлаш ва медитациянинг инсон руҳияти ва ақлий саломатлигига ижобий таъсирини тасдиқлайди, бу эса Қуръоннинг та факкурга даъватини илмий нуқтаи назардан ҳам долзарб қилади.

2. Замонавий маънавият контекстида тафаккур оятлари

Табарий тафсиридаги тафаккурга даъват оятлари ХХИ аср инсонни учун ҳам долзарбдир. Имом Абу Жаъфар ат-Табарий ўзининг “Жамиъ ал-Баян фи Таъвил Ай ал-Қуръан” номли монументал тафсирида Қуръоннинг ўзига хос маърифатий ва руҳий йўналишини таъкидлаб, инсонни чуқур фикрлашга, коинот ва ҳаётнинг моҳиятини англашга ундайди. У оятларнинг маъносини шарҳлашда ақл, табиат ва ижтимоий ҳаёт ўртасидаги боғлиқликни кўрсатиб, инсонни ўз-ўзини ва атрофидаги оламни идрок этишга чорлайди. Бу ёндашув айниқса бугунги кунда, моддий ва ахборот хуружлари шароитида инсон руҳиятида бўшлиқ пайдо бўлаётган бир даврда, янада муҳим аҳамият касб этади. Замонамизда технологик тараққиёт, ижтимоий тармоқлар ва доимий ахборот оқими инсонни маънавий жиҳатдан чарчатиб, ўз ички дунёсидан узоқлаштиради. Ана шу ҳолатда Қуръоннинг та факкурга ундаши билан маънавий хушёрликни тиклашга хизмат қилади. Масалан, Қуръоннинг “Алу Имрон” сурасидаги 190-191-оятларида коинотдаги белгилар ва тунги соатлардаги тафаккур ҳақида сўз юритилади, бу эса инсонни ўз вужудини ва Яратгувчи билан алоқасини чуқур англашга ундайди.

Муҳаммад Ҳусайн Заҳабий таъкидлайдики, Табарий оятларни шарҳлашда маърифатий ёндашувни қўллаган ва инсоннинг ақлий ва руҳий қобилятини уйғотишни мақсад қилган (Заҳабий, 2003, 145-б.). У ўзининг “Ат-Тафсир ва ал-

Муфассирун” асарида Табарийнинг услубини таҳлил қилиб, унинг оятларнинг лафз ва маъно ўртасидаги мувозанатни сақлаган ҳолда, инсон ақлини фаол ишлашга йўналтирганини қайд этади. Заҳабийга кўра, Табарий нафақат оятларнинг ташқи маъносини очиб беради, балки уларнинг ички ҳикматини, яъни инсонни ўз хатти-ҳаракатларини қайта кўриб чиқишга ва маънавий ўсишга ундашни ҳам кўзлаган. Замоनावий тадқиқотчи Хусайн Абдул-Раоф эса бу жараённи Қуръони Каримнинг услубий таъсирида кўради: “Қуръон оятларининг шахсий нутқ актлари орқали ўқувчининг қалб ва онгига таъсир қилади” (Абдул-Раоф, 2006). Абдул-Раоф ўзининг “Qur’anic Stylistics: A Linguistic Analysis” асарида Қуръоннинг ўзига хос тил хусусиятлари, масалан, такрор, қарама-қаршилик ва тасвирий иборалар орқали инсон онгига чуқур таъсир кўрсатишини таъкидлайди. Бу услуб инсонни нафақат маълумот олишга, балки ўз ҳаётини ўзгартиришга, ички тинчлик ва маъно излашга ундайди.

Шайх Али Тантавий ҳам та фақкур оятларининг инсон ҳаётидаги ўрни ҳақида муҳим фикрлар билдирган. У ўзининг “Таъаммулат фи ал-Қуръан” асарида таъкидлайдики, та фақкур оятлари инсонда фақат билим эмас, балки хулқни тузатишга хизмат қилиши керак (Тантовий, 1987, 212-б.). Тантавийга кўра, Қуръон оятларининг мақсади инсонни ахлоқий жиҳатдан юксалтириш, уни ёмон одатлардан халос қилиш ва жамиятда адолат, меҳр-оқибат ва ҳамкорлик каби қадимий қадимиятларни мустаҳкамлашдир. Масалан, “Ар-Раъд” сурасининг 3-оятида Аллоҳ табиатдаги мувозанат ва турли хил белгилар ҳақида сўз юритиб, инсонни бу нарсалар устида фикр юритишга чақиради. Бу ўз навбатида инсонни ўз хатти-ҳаракатларини қайта кўриб чиқишга ва атроф-муҳитга масъулият билан ёндашишга ундайди.

3. Қиёсий таҳлил: Табарий, Замахшарий ва Зуҳайлий

Замахшарий (в. 1144) ўзининг “ал-Кашшоф” тафсирида оятларнинг услубий ва балоғат жиҳатларига эътибор қаратган. У 47:24-оятдаги савол шаклини “инсонни уйғотувчи услубий тўлқин” сифатида баҳолайди (Замахшарий, 1998, 4-жуз, 128-б.).

Зуҳайлий эса “ат-Тафсир ал-Мунир” асарида Қуръоннинг маънавий мазмунини замоनावий ижтимоий ва ахлоқий контекстда шарҳлайди. 39:42 ояти ҳақида у шундай дейди:

اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا... إِنَّ فِي نَلِكِ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

“Аллоҳ жонларни ўлим вақтида олади... Албатта, бунини тафаккур қиладиганлар англайдилар” (аз-Зумар, 39:42)

Зуҳайлий бу оятдаги “тафаккур”ни ҳаёт ва ўлим моҳияти устида фикр юритиш, масъулият ва руҳий тайёргарлик сифатида талқин қилади (Зуҳайлий, 1991, 5-жуз, 432-б.).

Хулоса

Табарийнинг тафсиридаги тафаккурга даъват қилувчи оятлар инсоний ақлни ишга солиш, ҳаёт моҳияти устида фикрлаш ва маънавий тикланиш учун юксак илмий ва тарбиявий асос бўлиб хизмат қилади. Бу оятлар нафақат исломий илмда, балки замоनावий маънавий-маърифий жараёнларда ҳам қимматли манбадир.

References:

1. Abdul-Raof, H. (2006). Qur’anic Stylistics: A Linguistic Analysis. Lincom Europa, London.

2. Табарий, М. Ж. (2001). Жāми' ал-байāн фи та'вил āй ал-Қур'āн (1–30-жузлар). Қоҳира: Дār ал-Ҳадис.
3. Замахшарий, М. (1998). Ал-Кашшāф 'ан ҳақā'иқ ал-танзийл (4-жуз). Байрут: Дār ал-Кутуб ал-'Илмийя.
4. Зухайлий, В. (1991). Тафсийр ал-мунийр фи ал-'ақийда ва-ал-шарий'а ва-ал-манҳаж (5-жуз). Дамаск: Дār ал-Фикр.
5. Тантавий, А. (1987). Та'аммулат фи ал-Қур'ан. Дār ал-Ма'āриф, Қоҳира.
6. Заҳабий, М. Ҳ. (2003). Ат-Тафсийр ва-ал-муфассирун. Қоҳира: Мактабат Ваҳба.